

21. Гріщенко І.В., Білецька Н.В., Циганчук В.А., Мазур О.В. Методи забезпечення ефективності інвестиційно-інноваційних проектів. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2020. Вип. 60. С. 30-34.

22. Балахонова О.В., Захарченко В.І. Обґрунтування побудови механізму управління інноваційним розвитком регіону. *Науковий журнал «Інноваційна економіка»*. 2016. №7-8 (64). С.86-89.

Балахонова О.В., доктор економічних наук,
професор, професор кафедри бізнесу і права,
Вінницький інститут університету «Україна»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1447-4560>

Сенчук В.В., магістрант 2-го курсу підготовки,
спеціальність «Фінанси, банківська справа та
страхування»
Вінницький інститут Університету «Україна»

DOI: <https://doi.org/10.58521/2521-1390-2024-29-2>

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ ПІДПРИЄМСТВ

ECONOMIC ESSENCE AND TYPES OF PRODUCTION INVENTORIES OF ENTERPRISES

Анотація. У статті досліджено виробничі запаси як складової частини оборотних активів підприємств. Наведена класифікація виробничих запасів підприємств: виробничі запаси, незавершене виробництво, готова продукція. Досліджено, що до кожного виробничого процесу (чи стадії виробничого процесу) може бути виділено такі види вихідних матеріалів: сировина, допоміжні матеріали, виробничі матеріали, комплектуючі. Виділено товарні запаси на запаси засобів виробництва та предметів споживання. Розподілено виробничі та товарні запаси на поточні, страхові та сезонні. Виділено основні види витрат, що пов'язані зі створенням та змістом запасів: комерційні витрати, витрати на зберігання, витрати, пов'язані з ризиком втрат внаслідок старіння, псування, продажу за зниженими цінами, втрати що пов'язані з втраченою вигодою від використання вкладених у виробничі запаси коштів на інші альтернативні напрями.

Ключові слова: запаси, виробничі запаси, матеріальні активи.

Abstract. The article examines production stocks as a component of current assets of enterprises. The classification of production stocks of enterprises is given: production stocks, work-in-progress, finished products. It has been investigated that the following types

of raw materials can be allocated to each production process (or stage of the production process): raw materials, auxiliary materials, production materials, components. Commodity stocks are allocated to stocks of means of production and consumer goods. Production and commodity stocks are divided into current, insurance and seasonal stocks. The main types of costs associated with the creation and maintenance of stocks are highlighted: commercial costs, storage costs, costs associated with the risk of losses due to aging, spoilage, sale at reduced prices, losses associated with lost benefits from use funds invested in production stocks for other alternative directions.

Keywords: stocks, production stocks, material assets.

Постановка проблеми. Стан та ефективність використання виробничих запасів, як найзначнішої частини оборотного капіталу – одна із основних умов успішної діяльності підприємства. Розвиток сучасних економічних відносин визначає нові умови їхньої організації. Інфляція, неплатежі та інші кризові явища змушують підприємства змінювати свою політику стосовно виробничих запасів, шукати нові джерела поповнення, вивчати проблему їх використання. Тому, для підприємства всі можливі способи раціонального витрачання коштів, одним з яких є визначення оптимальної величини виробничих запасів, набувають все більшої значущості.

Основною проблемою в системі управління підприємством є неефективна система організації, яка, даючи запізнілу, спотворену або надто узагальнену інформацію, може легко підірвати зусилля підприємств у досягненні ефективного фінансового результату. Наслідком цієї проблеми являється не використання, через відсутність налагодженої системи менеджменту та організації, сучасних методів управління виробничими запасами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвитку теорії та практики управління виробничими запасами присвятили свої праці такі відомі вітчизняні та зарубіжні економісти, як М.Д. Білик, І.О. Бланк, М.М. Мазаракі, А.М. Карбовник, В.П. Савчук, О.О. Терещенко, Н.М. Ушакова, В.В. Бочаров, В.В. Ковальов, В.Е. Леонтьєв, Є.І. Шохін, С.Ф. Брігхем, Р. Брейлі, Ван Хорн, С. Майєрс, С. Росе, А. Шапіро.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення основних завдань управління виробничими запасами.

Виклад основного матеріалу. Матеріально-виробничі запаси є складовою частиною оборотних активів підприємств. Найбільш загальне формулювання поняття запасів подано авторами у наукових працях [1, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 22], в яких відмічено, що виробничі запаси - це продукція виробничо-технічного призначення, вироби господарського призначення та інші товари, що очікують надходження в процес виробництва, та які знаходяться на різних стадіях виробництва та обігу.

Матеріально-виробничі запаси у найзагальнішому вигляді класифікуються за трьома видами:

1. Виробничі запаси;
2. Незавершене виробництво;

3. Готова продукція [3, 5, 6, 10, 14, 19, 20].

До першої групи належать запаси сировини та матеріалів, покупних напівфабрикатів та комплектуючих виробів, конструкцій та деталей, паливо, тара та тарні матеріали, відходи, запасні частини, інші матеріали.

До кожного виробничого процесу (чи стадії виробничого процесу) може бути виділено такі види вихідних матеріалів: сировина, допоміжні матеріали, виробничі матеріали, комплектуючі.

Сировина, що утворюється внаслідок переробки значної частини (за кількістю чи вартістю) кінцевого продукту. До сировини, як правило, відносяться первинні матеріали, що не пройшли переробки взагалі, або пройшли її незначною мірою. Прикладами можуть бути продукти рослинництва, тваринництва чи рибальства; продукти видобутку та збагачення руди у гірничодобувній та металургійній промисловості, а також матеріали, одержувані в результаті специфічних технологічних процесів хімічної та фізичної обробки. Вихідні продукти більш високого ступеня переробки, наприклад, попередньо змонтовані деталі, що становлять значну кількість кінцевого продукту, такого, як електромотор, відносяться до категорії напівфабрикатів. Процедура закупівлі таких товарів у постачальників аналогічна закупівлі інших видів сировини [1, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 22].

Допоміжні матеріали займають незначну (за кількістю чи вартістю) частину у складі кінцевого продукту. Проте, такі матеріали можуть мати важливе функціональне значення. Прикладами допоміжних матеріалів є швейні нитки під час пошиття одягу, монтажні болти, дріт. Необхідно враховувати ті обставини, що віднесення продукту до тієї чи іншої категорії матеріалів залежить від особливостей виробничого процесу. Так, ті ж нитки в текстильній промисловості є сировиною для виготовлення тканини. З дроту певного виду можуть виготовлятися скріпки, і він у разі буде сировиною [2, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 21].

Виробничі матеріали, що не входять на відміну від сировини та матеріалів до складу кінцевого продукту, але необхідні для нормального виконання виробничого процесу. Вони забезпечують введення в дію та експлуатацію обладнання. До таких засобів відносяться мастильні матеріали, охолоджувальна рідина для свердлильного обладнання, миючі засоби. До виробничих матеріалів належить також енергія, з високої вартості і значної потреби у ній враховується, зазвичай, окремо з інших видів виробничих матеріалів [1, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 22].

До комплектуючих відносяться продукти, що не вимагають обробки взагалі або вимагають її в незначній мірі. До операцій, що здійснюються з ними, можуть належати пересортування, зміна розміру партії, маркування тощо [1, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 22].

Сировина, напівфабрикати, допоміжні матеріали відносяться до загальної категорії сировини та матеріалів (оскільки піддаються обробці або переробці в процесі виготовлення кінцевої продукції).

Виробничі запаси – запаси, що є на підприємствах усіх галузей сфери матеріального виробництва, призначені для виробничого споживання. Мета створення виробничих запасів - забезпечити безперервність виробничого процесу.

Товарні запаси – запаси готової продукції у підприємств-виробників, а також запаси на шляху проходження товару від постачальника до споживача, тобто на підприємствах оптової, дрібнооптової та роздрібно торгівлі, в заготівельних організаціях та запаси в дорозі [1, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 22].

Товарні запаси поділяються, своєю чергою, на запаси засобів виробництва та предметів споживання.

В умовах виробництва продукції на основі замовлення на поточний період (місяць, квартал) управління виробничими запасами набуває особливої важливості, внаслідок чого актуалізується вагомість дослідження проблем управління саме виробничими запасами.

Виробничі та товарні запаси поділяються на поточні, страхові та сезонні [3, 5, 6, 10, 14, 19, 20].

Поточні запаси – переважна більшість виробничих і товарних запасів. Вони забезпечують безперервність виробничого та торговельного процесу між черговими постачаннями.

Страхові запаси – призначені для безперервного забезпечення матеріалами чи товарами виробничого чи торговельного процесу у разі різних непередбачених обставин, наприклад, таких як:

- відхилення у періодичності та величині партій поставок від передбачених договором;
- можливі затримки матеріалів або товарів у дорозі при доставці від постачальників;
- непередбачуваного зростання попиту [1, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 22].

Сезонні запаси – утворюються при сезонному характері виробництва, споживання чи транспортування. Прикладом сезонного характеру виробництва може бути виробництво сільськогосподарської продукції.

Таким чином, можна зробити висновок, що в даний час в економічній літературі категорія запасів описана досить повно і докладно. Однак, необхідно з'ясувати, наскільки необхідні запаси для підприємства, а також визначити види витрат, які воно несе у зв'язку із вмістом запасів.

Об'єктивна необхідність утворення запасів пов'язані з характером процесів виробництва та відтворення. Основною причиною утворення запасів є розбіжність у просторі та в часі виробництва та споживання матеріальних ресурсів [1, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 22].

Необхідність утворення запасів є особливо важливою у зв'язку з безперервним поглибленням поділу праці. Підвищення продуктивності праці відбувається внаслідок розширення та поглиблення процесів спеціалізації та кооперування, в результаті яких у процесі виготовлення кінцевого продукту бере участь все більше підприємств.

Необхідність переміщення між ними засобів виробництва призводить до утворення все більшої кількості запасів, як за величиною, так і за номенклатурою.

Формування запасів пов'язано також із необхідністю забезпечення безперервності процесу виробництва на всіх його стадіях. У процесі виконання договорів постачання продукції та при її транспортуванні можуть відбуватися відхилення від запланованих термінів та розмірів партій постачання. Водночас процес виробництва має здійснюватися регулярно. Тому від наявності та стану запасів насамперед залежить ритмічна робота підприємства [3, 5, 6, 10, 14, 19, 20].

Наявність запасів дозволяє безперебійно забезпечувати виконання встановленої виробничої програми. Відсутність для підприємства матеріалів внаслідок вичерпання запасів порушує ритм роботи виробничого процесу, призводить до простоїв устаткування і навіть до необхідності перебудови технологічного процесу.

Однією з причин створення запасів є можливість коливання попиту (непередбачуване збільшення інтенсивності вихідного потоку). Попит на якусь групу товарів можна передбачити з великою ймовірністю. Проте, прогнозувати попит на конкретний товар набагато складніше. Тому, якщо не мати достатнього запасу даного товару, або вихідних матеріалів для його виготовлення у разі роботи підприємства «на замовлення», не виключено ситуації, коли платоспроможний попит не буде задоволений, тобто клієнт піде з грошима і без покупки [1, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 22].

Знижки за купівлю великої партії товарів можуть стати причиною створення запасів.

У сучасних умовах господарювання однією з основних проблем фінансово-господарської діяльності підприємств є проблема зростання цін. Значне подорожчання матеріальних ресурсів, необхідних для виробничого процесу несприятливо позначається на функціонуванні підприємства, веде до перебоїв у постачанні аж до зупинки виробничого процесу. Таким чином, вкладення вільних коштів у виробничі запаси є одним із можливих способів уникнути падіння купівельної спроможності грошей [3, 5, 6, 10, 14, 19, 20].

З іншого боку, підприємство, яке зуміло передбачити інфляційні процеси в економіці, створює запас для одержання прибутку за рахунок підвищення ринкової ціни. У разі йдеться про спекулятивний характер створення запасів [1, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 22].

Процес оформлення кожного нового замовлення на постачання матеріалів та комплектуючих супроводжується низкою витрат адміністративного характеру (пошук постачальника, проведення переговорів з ним, відрядження, міжміські переговори тощо). Знизити ці витрати можна скоротивши кількість замовлень, що рівносильно збільшенню обсягу партії, що замовляється і, відповідно, підвищенню розміру запасу [1, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 22].

Сезонні коливання виробництва деяких видів товарів призводять до того, що підприємство створює запаси цієї продукції, щоб уникнути проблем у постачанні у несприятливі періоди. Здебільшого це стосується продукції сільського господарства.

Крім того, накопичення запасів часто є вимушеним заходом зниження ризику недопостачання (недоставки) сировини та матеріалів, необхідних для виробничого процесу підприємства. Слід зазначити, що у зв'язку з цим підприємство, що орієнтується на одного основного постачальника, перебуває у більш вразливому становищі, ніж підприємство, що будує свою діяльність на договорах з кількома постачальниками [2, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 21].

Проте, політика накопичення матеріальних запасів веде до значного відтоку коштів підприємства з обороту. Залежність ефективності виробництва від рівня та структури запасів полягає в тому, що підприємство несе певні витрати на забезпечення збереження запасів.

В сучасних роботах з економіки підприємства та логістики [2, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 21] виділяють такі основні види витрат, пов'язані зі створенням та змістом запасів:

- комерційні витрати – відсотки по кредитах, страхування, податки на капітал, вкладений у запаси;
- витрати на зберігання – утримання складів (амортизація, опалення, освітлення, заробітна плата персоналу тощо), операції із переміщення запасів;
- витрати, пов'язані з ризиком втрат внаслідок старіння, псування, продажу за зниженими цінами, уповільнення темпів споживання цього виду матеріальних ресурсів;
- втрати, пов'язані з втраченою вигодою від використання вкладених у виробничі запаси коштів на інші альтернативні напрями: збільшення виробничої потужності; зниження собівартості продукції; капіталовкладення до інших підприємств.

При цьому, довготривале утримання запасів, часом навіть надмірної їх величини призводить до утворення на підприємствах так званих «неліквідів» запасів, які не можуть бути використані ні на самому підприємстві, ні реалізовані стороннім споживачам [1, 5, 7, 10, 14, 19, 20, 22].

Таким чином, за багатьох позитивних моментів створення запасів підприємство несе значні витрати на їх формування та утримання.

Висновки. На підставі проведених досліджень ми можемо запропонувати організувати систему контролю на підприємстві за станом запасів, яка буде економічно обґрунтована, і відповідатиме тим завданням, які вирішує для себе підприємство. Чим раніше більшість наших підприємств почне перебудовувати стару систему запасів, яка є обтяжливою для них, тим швидше ми зможемо скласти конкуренцію іноземним підприємствам, які пішли вже далеко вперед у вирішенні цього питання, забезпечивши собі цим шляхом вивільнення додаткових коштів, що раніше вкладаються в запаси, економічне зростання та процвітання.

Список використаних джерел

1. Балахонова О.В., Захарченко В.І., Величко М.Р. Оптимізація інвестиційного ризику з використанням інструменту його диверсифікації. *Ринкова економіка:*

сучасна теорія і практика управління: зб. наук. праць. Одеса: ОНУ, 2019. Вип. 1/41. Т. 18. С.57-68.

2. Гріщенко І.В., Білецька Н.В., Блажчук А.О., Стець В.І. Методи управління інноваційними моделями на підприємствах. *Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації: Міжнародна науково-практична конференція здобувачів освіти та молодих вчених*, м. Вінниця, 23-24 листопада 2021 р., 2021. С. 323-325.

3. Балахонова О.В. Теорії конкуренції та практики визначення конкурентоспроможності в умовах безпекоорієнтованого розвитку. Колектив. моногр.; за ред. М.М.Меркулова. Ізмаїл-Одеса, : Фенікс, 2020. 196 с.

4. Балахонова О.В. Актуальні проблеми економіки і менеджменту: теорія, інновації та сучасна практика. Колектив моногр., книга сьома / за ред. д.е.н, проф. Кузнєцова Е.А. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 340 с.

5. Балахонова О.В. Удосконалення підходів в дослідженнях саморозвитку виробничо-господарських систем. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління* : зб. наук. праць. 2020. Вип. 3/46. Т. 20. С.146-159.

6. Балахонова О.В. Характер інноваційності сучасних економічних систем. *Науковий вісник Міжнародного гумані-тарного університету* : зб. наук. праць. Серія: Економіка і менеджмент. 2020. Вип. 43. С.4-12.

7. Балахонова О.В. Аналіз підходів до вибору господарської системи сталого розвитку. *Освіта, економіка управління: сучасний стан та інновації*: зб. наук. праць. 2021. Вип. 6. С.4-13.

8. Балахонова О.В. Економічна політика країни в контексті бюджетних обмежень. *Матер. X міжнар. науково-практ. конф. «Формування потенціалу економічного розвитку промислових підприємств»*. 2021. С.57-59.

9. Балахонова О.В., Мельниченко Д.О. Удосконалення системи управління персоналом в лікувально-профілактичній установі. *Матер. VIII міжнар. науково-практ. конф. «Глобалізація: співвідношення міжнародних та національних економічних інтересів під впливом нових викликів»*. 2021. С.55-59.

10. Балахонова О.В. Подвійність управлінського консультування: професійна діяльність і ділова активність. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*: зб. наук. праць. Вип. 1/38. Т. 17. С.42-52.

11. Балахонова О.В. Сучасні тенденції в системі управлінської звітності в контексті євроінтеграційних процесів. *Матер. III міжнар. науково-практ. конф. «Фінансові та економічні аспекти підприємництва»*. 2018. С.113-115.

12. Балахонова О.В., Коломієць М.В. Ресурсна база сучасного розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. *«Економіка. Фінанси. Право»*. № 11/1. 2017. С.54-58.

13. Балахонова О.В., Захарченко Н.В. Теорія і практика регулювання економічних відносин у нестабільному середовищі. *Міжн. наук. вир. журнал «Сталий розвиток економіки»*. 2017. № 2. С.83-89.

14. Гріщенко І.В., Білецька Н.В., Одінцова О.О. Механізм формування конкурентоспроможності підприємств в сучасних економічних умовах. *Економіка та суспільство*. 2021. № 34. DOI: 10.32782/2524-0072/2021-34-626.

15. Гріщенко І.В., Гринчук Т.П., Циганчук В.А. Методи формування конкурентоспроможності підприємств. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-82>.

16. Гріщенко І.В., Ковбій А.С., Рибчинський Б.В., Макогон Н.А. Забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств. *Сучасна наука: проблеми, перспективи, інновації: Міжнародна науково-практична конференція викладачів, практичних працівників, молодих учених та студентів*. 2020. С. 351-353.

17. Гріщенко І.В., Приленська О. Стійкий розвиток підприємницького сектору економіки України на основі проектування інвестиційно-інноваційного потенціалу. *Сучасна наука: проблеми, перспективи, інновації: Міжнародна науково-практична конференція викладачів, практичних працівників, молодих учених та студентів*. 2020. С. 348-351.

18. Гріщенко І.В., Кобаль О.А. Завдання оцінки фінансового стану підприємства. *Соціально-економічні трансформації у розвитку держави: зб. наук. праць. Всеукраїнська науково-практична конференція*. 2021. С. 74-77.

19. Гріщенко І.В. Методи оцінки поточного фінансового стану підприємства. *Соціально-економічні трансформації у розвитку держави: зб. наук. праць. Всеукраїнська науково-практична конференція*. 2021. С. 77-80.

20. Гріщенко І.В., Гринчук Т.П. Основні аспекти фінансового планування в системі фінансової безпеки підприємства. *Економіка та суспільство*. Вип. № 22/2020. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-14>.

21. Гріщенко І.В., Білецька Н.В., Циганчук В.А., Мазур О.В. Методи забезпечення ефективності інвестиційно-інноваційних проектів. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2020. Вип. 60. С. 30-34.

22. Балахонова О.В., Захарченко В.І. Обґрунтування побудови механізму управління інноваційним розвитком регіону. *Науковий журнал «Інноваційна економіка»*. 2016. №7-8 (64). С.86-89.